

TÜRKMEN CEDİTÇİ YAZARLAR

Muratgeldi SÖYEGOV*

Özet

Türkmen edebiyatının klâsik dönemle Sovyet dönemi arasında yer alan Ceditçilik dönemi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren 1930'lu yılların başlarına kadar sürmüştür. Bu dönemin önde gelen yazarları, kendi eserlerini Türkmen toplumunun hayatındaki aktüel konuları araştırmak amacıyla kaleme aldılar. Sosyal hayatta geride kalmış olan Türkmen halkının hızlı bir şekilde ilerlemesini istediler. Temsilcileri çoğunlukla Sovyet rejim tarafından 1930'lu yıllarda "burjuva milliyetçisi", "Türkçü", "halk düşmanı" suçlamalarıyla öldürüldüler.

Anahtar kelimeler: Türkmen Ceditçi yazarları, Orazmammet Vepayev, Kümüşali Börüoğlu, Allahkulu Karahanov, Şemseddin İmameddinoğlu Kerimî, Hıdır Deryayev.

Abstract

The Jaditist Turkmen Literary Era, which took place between the classical era and the Soviet time, lasted from the end of the 19th century to the beginning of the 1930s. The leading writers of this period produced their works in order to study the contemporary topics in the lives of the Turkmen society. They aspired to a rapid development of the Turkmen nation, left backward in social life. Its representatives were killed by the Soviet regime, mostly in 1930s, with the allegations of being a "bourgeois nationalist", "Turkist", and "public enemy".

Keywords: Turkmen Jaditist writers, Orazmammet Vepayev, Kümüşali Börüoğlu, Allahkulu Karahanov, Şemseddin İmameddinoğlu Kerimi, Hıdır Deryayev.

1930'lu yıllar, tarihçiler tarafından Sovyet rejiminin halklar için en feci devri olarak değerlendirilmektedir. 1932 yılının panik ve psikolojik sarsıntılarla dolu sürgün kampanyası ve 1937-1938 yıllarının 'Büyük Terörü' bu dönemin dehşetli olaylarıdır. Hatta 1937-1938 yıllarında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti MİK (Büyük Meclis) Başkanı Nedirbay Aytakov (1894-1938) ve Sovnarkom Başkanı (Başbakan) Kaygısız Atabayev (1887-1937), kurdukları ve savundukları rejimin kurbanları oldular.

H.B.Küzetüvci, 1960'lı yıllarda Düsseldorf (Almanya) şehrinde çıkarılan "Millî Türkistan" dergisindeki "Nege Ceditçilikten Korkmaktalar?" (1963, nu. 94, s. 28-30) adlı makalesinde, Kaygısız Atabayev'i bir Türkmen ceditçi aydın olarak vasıflandırıyor. Eski Ceditçilerden çeşitli yıllarda, gönüllü olarak veya mecburî surette komünistlerin safına geçenler olmuştur.

1920'li yılların ikinci yarısında Türkmen Ceditçilerini bünyesinde toplayan "Türkmen İlmî Edebî Cemiyeti" (TİEC) 1925 yılında kurularak, iki sene içinde beş yüzden fazla üyeye ulaşır. TİEC Başkanı Muhammet

* Akademik, Prof. Dr., Türkmen Türk Üniversitesi Türkmen Dili Bölümü Başkanı.

Geldiyev (1889-1931), başkan yardımcısı ise Abdülhekim Kulmuhammedov (1885-1931) idi. 1931 yılının ilk günleri, sebebi şimdiye kadar tam olarak bilinmeyen bir şekilde hayata gözlerini yuman Muhammet Geldiyev'in çok geçmeden "Türkçü", "Arapçı", "halk düşmanı" olarak tanıtılması ve Abdülhekim Kulmuhammedov'un 1931 yılı Temmuz ayında İran'a kaçacağı bahanesiyle Aşkabat yakınlarında, şimdiki Arçabil'de kurşunlanarak öldürülmesi, bu iki feci olay, Türkmen Ceditçiliği'nin sona erme döneminin başlangıç noktasını meydana getirmişti.

Şunu da belirtmek istiyoruz ki, çeşitli sebeplerden dolayı son yıllara kadar açılmamış bir tarla olarak kalmış olan Türkmen edebiyatında Ceditçilik konusu, araştırmacı Ayna M. Söyegova'nın gösterdiği gayretlerin sonunda şimdi verimli bir inceleme alanı hâline geliyor. Kendisinin bazı makalelerini çalışmamıza kaynak olarak alıyoruz.

Aşağıda 1991 yılında çökmüş olan Sovyet rejiminin bilinen ve bilinmeyen sayısız kurbanlarından Ayna M. Söyegova'nın yaptığı çalışmalara dayanarak ve onlara yeni bulduğumuz bilgileri katarak Türkmen ceditçilerinden sadece beşi hakkında özel konular hâlinde söz edeceğiz.

1- İstanbul Üniversitesi 1918 Yılı Mezunu Türkmen Yazarı Orazmammeth Vepayev

1883 yılında Hazar denizinin sahilindeki şimdiki Balkan vilâyetine bağlı Kızılsu'da doğmuş olan Orazmammeth Vepayev (Orazmehmet Vefayev) buradaki mektep ve medreseyi bitirdikten sonra Buhara şehrine giderek, Ceditçilerle fikir birliğinde bulunan büyük zat İbrahim Ahun'un medresesinde iki sene tahsil görür. 1910 yılında tahsiline devam etmek için Batum yolu ile Türkiye'ye gelir ve dört yıl boyunca askerî lisede okur. Buradan mezun olduktan sonra, İstanbul Üniversitesi (Dârülfünun) Hukuk Fakültesi'ne kabul edilir ve 1918'de burayı iyi dereceyle bitirir. Aynı sene Bakû şehrini Bolşeviklerden alan Enver Paşa'nın küçük kardeşi Nuri Paşa'nın ordusunun kurmay heyetinde bulunan Orazmammeth Vepayev, Türk subay elbisesiyle Türkmenistan'a döner. 1930 yılına kadar öğretmenlik ve hâkimlik görevlerinde bulunur, vilâyet mahkemelerinde ve eğitim idarelerinde başmüdürlük eder.

Orazmammeth Vepayev hakkında şimdiye kadar topladığımız malûmatlardan anladığımız kadarıyla onun kaleme aldığı ilk eseri 1922-1924 yılları arasında Taşkent'te Arap harfleriyle Türkmen Cedit yazısıyla tamamı 81 sayı yayımlanan ilk Türkmen dergisi "Türkmen İli"nde çıkmıştır. Bu

Türkmen Ceditçi Yazarlar

dergide basılan bir makalesinde Rusya'nın sömürgecilik siyasetinin Sovyet döneminde de hiç değişmeden devam ettiğini yazar.

Orazmammət Vepayev, “Balıkçı” imzası ile 1925-1926 yıllarında "Tokmak" dergisinde bastırıldığı "Şive ile Oynayanlara" ve "Dil Şive Doğrusunda" adlı şiirlerinde Türkmencenin temizliği ve gelişmesi konusunu terennüm eder. Türk halklarının konuşma dili hakkında süreli yayınlarda, dostane olmayan yanlış fikirleri öne sürenlerin iç yüzünü açığa çıkarır:

“Azer türkün beğenmeyip, oğrunca bize geldin,
Tatarlara ağız açıp, diline oynayıp güldün,
Özbek bilen Kırgıza kıya bakıp, göz saldın,
Doğru söyle, neme sen, ey bizi ala salan?!”

Yine aynı şiirinde,

Türkmeni bilcek bolsan, Oğuz Hanı göze al,
Osmanlılar kimlerdir, Kayı hana kulak sal!

diyerek tarihten örneklerle fikir düşmanlarına Türkmenleri tanıtır. "Türkmenistan" gazetesinin 28 Temmuz 1925 tarihli nüshasında yayımlanan "Oba Gitmeli Boldum" şiirinde, Aşgabat şehrindeki Sovyet işçilerinin kırtasiyecilik ile meşgul olarak, Türkmenistan Sosyalist Cumhuriyeti temsilcileri Kaygısız Atabayev, Nedirbay Aytakov gibi zatların emirlerini yerine getirmediği anlaşılıyor.

Onun, Türkmen halkının kendi hakkına sahip çıkmasını istediği, 1927 yılında Daşoğuz vilâyetinden Aşgabat'taki Berdi Kerbabayev'e (1894-1974) yazdığı mektubu şu bentle başlıyor:

Ey eziz Kerbabayev, senden bir soruğım var:
Türkmen gözün açmağa yine nece yıl gerek?
Göz aylandır her yere, sonra bana coğap ver,
Halkı uyandıрмаğa bize haysı dil gerek?

Yukarıda zikredilen ve 1920'li yıllardaki süreli yayınlarda basılan diğer yazıları yüzünden hayatî tehlikelerle karşı karşıya kalan Orazmammət Vepayev, mecburen yurt dışına çıkar. 1930 yılının son günlerinde komşu İran'a, orada yaşayan Türkmenlerin arasına giden Orazmammət Vepayev'i Sovyet rejimi hile yoluyla 1932'de geri getirtmiş, hapse atmış, 27 Ekim 1937

tarihinde de kurşunlayarak öldürmüştür. Bu sebeple Orazmammet Vepayev 1930'lu yılların başından itibaren 1990'lı yıllara kadar müspet birisi olarak hatırlanmadı.

Bağımsız ve tarafsız Türkmenistan'ın ilk Devlet başkanı Rahmetli Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın yönetiminde 1996 yılında neşredilen "Türkmenistan Ansiklopedisi"nde Orazmammet Vepayev hakkında ilk defa olarak doğru ve önemli bilgilere yer verildi. Ancak kendisinin arşivlerde aradığımız fotoğraflarını henüz bulamadık.

2-İlim Hayatının Kurucusu ve Dilbilimci Kümüşali Börüoğlu

Kümüşali Börüoğlu (Böriyev) 1896 yılında Hazar denizinin kuzey doğu sahilinde bugün Kazakistan sınırları dâhilindeki topraklarda yaşamakta olan hayvan besleyicisi Türkmenlerin arasında dünyaya gelir. 1915 yılında 19 yaşındayken Taşkent şehrindeki Muallimlik Semineri'ni bitirir. 1924 yılına kadar Rusya'ya bağlı Muhtar Türkistan Cumhuriyeti'nde Türkmenleri temsil eden devlet adamlarından biri olarak görev yapar. 1922-1924 yıllarında bu cumhuriyete bağlı olarak dil ve eğitim alanında faaliyet gösteren "Türkmen Bilim Komisyonu"nun başkanı olarak çalışır. 1924'de Türkmenistan'a döner ve tutuklanıp hapsedildiği 1932 yılına kadar Aşkabat'ta Devlet Bilim Kurulu Başkanı, Türkmen Kültürü Enstitüsü (Türkmenkült) Direktörü, Millî Eğitim Bakanı, Devlet Yayınevi Başkanlığı vazifelerinde bulunur.

Türkmenlerin tarihinde, 1920'li yıllarda ilim hayatının kurucusu olarak tanınan Kümüşali Börüoğlu'nun "Bilim Komisyonu"nun dikkat ve gayretlerini Türkmen dilinin en ehemmiyetli konularına yönlendirmede büyük hizmetleri olmuştur. Kendisinin dilbilimci olarak yaptığı hizmetleri de çok önemlidir.

Kümüşali Börüoğlu, 1924-1926 yıllarında ortaokul öğrencileri için kimya, coğrafya ve eski dönemler tarihine ait ders kitaplarını; öğretmenler için metodik makaleler külliyatlarını Türkmençeye çevirerek neşreder. Mütercimlik vazifesine tutuklanıncaya kadar devam eder.

1927 yılında Yeni Türk Alfabe Komitesi'ne üye seçilmiş olan Börüoğlu, meşhur Türkmen dilbilimcisi Muhammet Geldioğlu (Geldiyev)'le beraber Türkmen Lâtin alfabesini hazırlama faaliyetine katılır. Onların Lâtin harfleri esasında düzenledikleri Türkmençe imlâ kuralları, 1928'de önce makale hâlinde, ardından kitap olarak okuyucuya sunulur. Börüoğlu'nun

Türkmen Ceditçi Yazarlar

Musa İsmailov'la birlikte hazırladığı “Alfabe” kitabı, 1930-1931 yıllarında iki defa basılır.

1929 yılında, Börüoğlu'nun Alişbek Aliyev (1883-1933) ile birlikte hazırladığı 20 bin kelimelelik Rusça-Türkmençe sözlük neşredilir. Bu eser, tercüme olmakla birlikte Türkmençenin ilk anlamdaş kelimeler açıklamalı sözlüğüdür. 1928 yılında Türkmen Kültürü Enstitüsü'nde yedi bilim adamının katılımıyla ve Kümüşali Börüoğlu'nun başkanlığında ilk Türkmençe-Rusça sözlük hazırlanmaya başlanır. Ancak arşivde, daha sonra sadece Börüoğlu ve Potseluyevski'nin 1931 yılında hazırladıkları ve 700 sayfayı geçen Türkmençe-Rusça sözlük bulunmaktadır. Fakat bilinmeyen sebeplerden dolayı sözlük neşredilmemiştir.

Yukarıda zikredilen eserlerinden başka Börüoğlu'nun çok sayıda makalesi vardır. Şair Devletmehmet Balkızıl'ın şiirler külliyatı, Kulmuhammedov, Potseluyevski ve bazı diğer çağdaş yazarların kitapları da Börüoğlu tarafından yayımlanır.

Mayıs 1930'da Türkmenistan'ın İlk İlmî Konferansı'nın genel organizatörü Börüoğlu olur. Bu konferansta Türkmen edebî dili hakkında verdiği bildirisinde, gelecek için dilimizin ilerleme yollarını gösterir.

Kümüşali Börüoğlu, Sovyet yönetimi tarafından “milliyetçi”, “halk düşmanı” suçlamasıyla 19 Mart 1932 tarihinde tutuklanır. On sene 7 ay çeşitli hapisanelerde yatmış olan Kümüşali Börüoğlu, 27 Ekim 1942 tarihinde Rusya'nın kuzey bölgesindeki soğuk cezaevlerinin birinde ölür. Öldüğü sırada 46 yaşındadır. Arşiv kaynaklarında Börüoğlu'nun ölüm sebebine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Ölümünden 16 sene sonra, 17 Temmuz 1958 tarihinde Türkistan Yüksek Askerî Mahkemesi, Kümüşali Börüoğlu hakkında açılmış olan ceza davasını esastan bozarak kendisini aklar. Buna rağmen Börüoğlu'nun şahsiyeti ve ilmî faaliyeti konusundaki Sovyet rejiminin menfî görüşü, son yıllara kadar değişmemiştir. Bu sebeple 1974 yılında basılmaya başlanan ve 10 ciltten ibaret olan “Türkmen Sovyet Ansiklopedisi”nin harf sırasına göre 1. cildinde bulunması gereken Börüoğlu maddesi, ancak 1989'da basılan 10. ciltte ilâve olarak yer almıştır. Bağımsızlıkla birlikte Börüoğlu ve diğer rejim kurbanlarının hayatını ve mirasını öğrenmek yolundaki engellerin hepsi ortadan kalkmıştır.

3- Hekim, Edebiyatçı ve Dilbilimci Allahkulu Karahanov

1920-1930'lu yıllar Türkmen edebiyatı ve dilbiliminde kıymetli kitap ve makaleleriyle müstesna bir yeri olan Allahkulu Şahzadeoğlu Karahanov, 15 Eylül 1892 tarihinde şimdiki Marı (Merv) vilâyetine bağlı Mülkbahşı köyünde dünyaya gelir. Çocuk yaşlarında yetim kalmış, amcası tarafından büyütülmüştür. Ortaokulu bitirdikten sonra öğrenimine Buhara medresesinde devam eder. Ardından Başkurdistan'ın başkenti Ufa'daki Galiye medresesinde tahsil görür. 1920 yılında Taşkent şehrine gelerek Orta Asya Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girer ve buradan 1927'de mezun olur.

Üniversite öğrenciliğinin dışında, 1922 yılında Taşkent'te kurulan Türkmen Bilim Komisyonu'nda araştırmacı olarak görev yapar. 1922-1924 yılları arasında aynı komisyon tarafından yayımlanmış olan "Türkmen İli" adlı ilk Türkmen dergisinin yazı işleri müdürü olur. Dergide, eski Türkmen şairlerinin hayatı ve eserleri hakkında makaleler ve metinler yayımlar. Bazı makalelerini ise kısa bir süre yayımlanmış olan "Yaş Carçı" dergisinde neşreder.

Arap alfabesini Türkmen Dilinin ses özelliklerine uygun olarak düzenleme işine, yani "Yazıda Ceditçiliğe", Allahkulu Karahanov özel bir projeye katılır. Mütercimlik yaparak ilk ve ortaokullar için ders kitapları bastırır. 1930'lu yılların başlarında millî kültür ve siyasetle ilgili konularda makaleler kaleme alır.

Allahkulu Karahanov, 1923 yılında Taşkent'te "Ana Dilimiz" adlı kitabını bastırır. Bu kitapta, Türkmen halk edebiyatının atalar sözü, bilmece, efsane, masal gibi ürünlerinden çok sayıda örneklerle birlikte Mahtumkulu, Şeydâî, Kemine, Molla Nefes, Muhtacî ve diğer eski şairlerimizin bazı eserleri tam veya parçalar hâlinde yer almıştır.

Arşiv kaynaklarında Karahanov'un 1929 yılında Türkmençe "Gramer" kitabı hazırlamış olduğu da kayıtlıdır. Fakat eser bilinmeyen sebeplerden dolayı o zaman okuyucuya ulaşamamıştır. Yazarın bu eseri Rus dilinde "Grammatika Turkmenskogo Yazıka" adıyla 1931 yılında basılmış ve Türkmen dilbilimi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Türkmen dili ve edebiyatı alanında büyük hizmetlerde bulunan, hayatının son yıllarında ise kendi köyünde hekim olarak çalışan Allahkulu

Türkmen Ceditçi Yazarlar

Karahanov, “Gizli Türkmen Âzatlığı Kurulu”nun üyesi olmak, “feodal-milliyetçi klâsikleri” halk arasında yaymak; parti ve hükûmetin Türkmen dili sahasında yaptığı reformlara karşı çıkmak suçlamaları ile 20 Eylül 1937 tarihinde tutuklanır. 25 Ocak 1938’de ise NKVD (eski OGPU sonra KGB)’nin kararı ile idama mahkûm edilir. Allahkulu Karahanov, idam kararından bir ay sonra, 26 Şubat 1938 tarihinde 46 yaşında iken kurşuna dizilir. Yirmi bir yıl sonra, 4 Aralık 1959 tarihinde Türkmenistan Yüksek Ceza Mahkemesi Allahkulu Karahanov hakkında açılmış olan ceza davasını esastan bozar ve onu suçsuz bularak aklar.

Stalin dönemi kurbanlarından Allahkulu Karahanov’un millî kültüre adanmış olan hayatını ve eserlerini öğrenmek, edebiyatçı ve dilbilimci bugünkü nesillerin manevî bir borcudur.

4- Yazar ve Dilbilimci Şemseddin İmameddinoğlu Kerimî

Kırk dört yaşında Sovyet yönetimi tarafından “milliyetçi” ve “halk düşmanı” olmakla suçlanıp kurşuna dizilmiş olduğu için günümüze kadar hayatı ve eserleri çok az bilinen yazar ve dilbilimcilerimizden Şemseddin İmameddinoğlu Kerimî, 1893 yılında şimdiki Ahal vilâyeti Bağır köyünde dünyaya geldi. Türkmenlerin kesin zafer kazandığı 1879 yılındaki Birinci Göktepe Savaşının manevî kumandanı olan ve 1881 yılındaki İkinci Göktepe Savaşında kahramanca vuruşup ölen Kerimberdi İşan’ın torunudur. Kerimî soyadı da bu dedesinden gelmektedir.

Kerimî, amcaları Muhammetmurat ve Muhammetnazar’ın Kaka ilçesinde açtığı medresede tahsil gördü. Usûl-i Cedit üzere gençlere eğitim veren bu medresede, Sovyet döneminde ünlü bir yazar olarak yetişen Berdi Kerbabayev (1894-1974) ile Karaca Burunov (1898-1965) onun sınıf arkadaşlarıydı. Mezun olunca önceleri mekteplerde Türkmen Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapan Şemseddin Kerimî, daha sonra 1927-1931 yılları arasında Leningrad (Sen-Petersburg) Şarkşinaslık Enstitüsü’nde eğitim gördü. Türkmenistan’a dönerek Bayramali şehrinde Pamukçuluk Enstitüsü’nde öğretmen olarak çalıştı. Ömrünün son yıllarında ise, Aşgabat’taki Devlet Yayınevi’nde edebî mütercim olarak vazife gördü.

Erkeklerle beraber kızlara da okuma-yazma öğretmek, Türkmen Ceditçi yazarlarının öne sürdüğü ve gerçekleştirmek istediği önemli fikirlerden biriydi. Bu konuda Şemseddin Kerimî’ nin 1925 yılında “Türkmenistan” gazetesinde “Türkmen Kızına” adlı şiiri, 1929 yılında ise

“Türkmen Medeniyeti” dergisinde “Kızını Okutmasa Benim Karım Değil” adlı hikâyesi yayımlandı. 1927-1930 yılları arasında çeşitli dergilerde basılmış olan makaleleri, Türkmen Alfabeti’ni Lâtinleştirmek ve Türkmenceyi yeni terimlerle zenginleştirmek konusunda önemli teklifleri olan yazılardır. 1930 yılında köy mektepleri ve orta teknik okullarının hazırlık sınıfları için de ders kitabı hazırlamıştı.

19 Mayıs 1930'da toplanmış olan ve Türkmenlerin aktüel meselelerini müzakere eden Türkmenistan İlmî Konferansı delegesi olan Şemseddin Kerimî'nin 1932 yılında basılmış olan “Türkmen Dilinin İmla Kaideleri” adlı makalesi, kıymetli bir eser olarak uzun süre kullanıldı. 1920-1930'lu yıllarda Rus yazarı Aleksey Tolstoy'un “Zahire” ve Nikolay Ostrovski'nin “Çelik Nasıl Pişirildi?” adlı kitapları ile bazı başka eserleri Türkmenceye tercüme etti.

Şemseddin Kerimî'nin en meşhur eseri, 1924 yılında kaleme alınarak 1927'de neşredilen “Nevruz Gecesi veya Zavallı Aycemal” adlı uzun yıllar sahnelenen dramıdır. Adı kısaca “Aycemal” olarak bilinen bu eserde, Ceditçi olduğu için sevdiği kız Aycemal ile evlenemeyen Kurban ile Aycemal'in Kadimci mollaların tesiri altında bulunan babası Aşır Mergen ve diğer karakterlerden söz edilir. Dram, bazı Türkmen halk destanlarında olduğu gibi Aycemal ile Kurban'ın ölümüyle sona erer.

Ceditçilere aman vermeyen Sovyet yönetimi, Şemseddin Kerimî'yi 1932 yılında Özbekistan'ın Zarefşan bölgesine sürgün edere. Kerimî, üç yıl sonra Aşkabat'a geri döner. 14 Ağustos 1937 tarihinde tutuklanır ve beş gün sonra NKVD'nin kararı ile idama mahkûm edilir, üç gün sonra da 22 Ağustos 1937 tarihinde kurşuna dizilir. Yirmi yıl sonra, 5 Nisan 1957 tarihinde aklanarak itibarı iade edilir.

Haksız yere suçlanan yazar ve ilim adamlarının tam olarak aklanabilmeleri için eserlerinin tekrar yayımlanması ve genç nesiller tarafından öğrenilmesi gerekir. Bu sebeple Şemseddin Kerimî ile ilgili olarak Türkmenistan'da araştırma ve incelemeler yapılmaya başlamıştır.

5- On Dokuz Sene Hapis Yatmış Olan Yazar Hıdır Deryayev

1905 yılında dünyaya geldiği vilâyeti Marı (Merv)'da, sonra Taşkent şehrinde çeşitli öğretim kurumlarında eğitim görmüş olan Hıdır Deryayev, 1929 yılında Orta Asya Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nin 2. sınıfına

Türkmen Ceditçi Yazarlar

kabul edilir. Fakat Sovyet yönetimi tarafından Şarkiyatçı hocaların tamamının 1930-1931 yıllarında hapse atılmalarından dolayı Şarkiyat Fakültesi kapatılınca, Hıdır Deryayev de diğer öğrencilerle birlikte Pedagoji Fakültesine aktarılırlar. Deryayev, 1931 yılında üniversiteden mezun olur ve aynı yıl Aşkabat'ta ilk yüksek öğretim kurumu olarak açılan Türkmen Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde çalışmaya başlar. Çok geçmeden doçent unvanını alır ve Türkmen Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanlığına seçilir. İlk şiirlerini öğrencilik yıllarında yazmış olan Hıdır Deryayev, ilim alanında kendisini dilbilimci olarak gösterir. Hocalık vazifesinin dışında Türkmenistan İlmî Araştırma Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalışır.

Hıdır Deryayev'in meşhur dilbilimci Hocamurat Baylyev'le (1905-1946) beraber hazırladıkları "Avrupalılar İçin Türkmen Dilinin İş Kitabı" adlı eser 1932 yılında; "Ana Dili Grameri" adlı kitap ise 1933 yılında yayımlanır.

Deryayev "Komünistler Maarifi" dergisinin 1932 yılındaki birleşik 19-20. sayısında basılmış olan "Köhne Türkmen Edebî Dili" adlı makalesinde, önce, "İnkılâptan önce (Ekim 1917) Türkmen edebî dili var mıydı?" sorusunu ortaya atar. Ardından, bu soruya, "Türkmenlerin eskiden edebî bir dili vardı. Bu dili tanımak için büyük bir miras bırakmış olan Mahtumkulu, Molla Nefes (Zöhre-Tâhir), Seydî, Zeliî, Şeydâ, Tâlibî, Muhtâcî gibi 18-19. yüzyıl Türkmen şairlerinin eserlerine bakmak gerekir", cevabını verir. Onun bu cevabı, kendisinin gözetim altına alınması için bahane teşkil eder.

Hıdır Deryayev'in takip edilmesi, 1933 yılı Haziran ayı boyunca devam eder. "Şuralar Türkmenistanı" adlı gazetenin 1 Haziran sayısındaki G.Nazarov'un "Meseleni Mahtumkulu Çözüyor" adlı makalesinde Deryayev yukarıda zikredilen çalışması yüzünden milliyetçilikle suçlanır. 26 Haziran 1933 tarihli imzasız "Deryayev'in Silâhsızlandırılması" adlı makalede ise Pedagoji Enstitüsü'nde profesör, doçent ve öğrencilerin katılımıyla birkaç kez toplantı yapıldığı ve bu toplantılarda söz alanların hepsinin Doçent Hıdır Deryayev'in "Köhne Türkmen Edebî Dili" adlı eserini, bir milliyetçilik programı olarak değerlendirdikleri anlatılır. Stalin dönemi şartlarının gereği olarak dilbilimci Deryayev için görevinden uzaklaştırılarak hapse atılma ve hatta öldürülme tehlikesi ortaya çıkar.

29 Haziran 1933 tarihinde, Deryayev'in "Şuralar Türkmenistanı" gazetesinin idaresine yazdığı mektubu yayımlanır. Yazar "Köhne Türkmen

Muratgeldi SÖYEGOV

Edebî Dili” makalesinde öne sürdüğü fikirlerinden vazgeçerek özür diler. Bunun üzerine gözetim sona erer. Fakat dört sene sonra, 1937 yılında Hıdır Deryayev gizli “Türkmen Âzatlığı Kurulu”nun üyesi olmak ve “Kanlı Penceden” adlı romanı yazmak gibi “halka karşı” hareketleri sebebiyle tutuklanır.

Hıdır Deryayev, 19 sene Sibiryâ hapishanelerinde yattıktan sonra 1956 yılında Türkmenistan’a döner. Vefat ettiği 1988 yılına kadar 4 ciltten ibaret “İkbâl” ve diğer romanlarını, tiyatro eserlerini ve şiir kitaplarını yazar; Türkmenistan İlimler Akademisi muhabir üyeliğine seçilir. Ayrıca kendisine Türkmenistan Halk Yazarı unvanı ve Mahtumkulu ödülü verilir.

83 yaşında hayata veda eden yazar, daima “benim yaşımı, hapiste kaldığım 19 seneyi çıkartarak hesaplayın”, demiştir.

Kaynaklar:

- 1- Oraz Taş-Nazarov, Litso Vraga, Türkmenovedeniye Dergisi, 1931 Sayı: 5-6 Sayfa: 51-56.
- 2- A. Arşaruni - H.Gabudullin, Oçerki Panislamizma i Pantürkizma v Rossii, Moskova 1931.
- 3- Ruhi Aliyev, 'Türkmen İli' Jurnalının İçtimağı ve Sınfi Yüzü, Aşkabat, 1936.
- 4- A. Zavkiy, Ceditçilik ve Komünizm, Millî Türkistan Dergisi, 1966 Sayı: 112 Sayfa: 8-21.
- 4- A. Zavkiy, 20’lı Yıllarda Millî Edebiyat, Millî Türkistan Dergisi, 1966 Sayı:117 Sayfa: 13-23.
- 5- Kakabay Bayrammuradov, Savaşcen Edebiyat Uğurunda, Aşkabat 1970.
- 6- Beşim Şamuradov, Yirminci Yılların Türkmen Edebiyatı, Aşkabat 1971.
- 7- Ya.G. Abdullin, Ceditizm, Yego Sosyal'naya Priroda i Evolütsiya, İz İstorii Tatarskoy Obçestvennoy Mıslı, Kazan 1979 Sayfa: 91-117.
- 8- Muratgeldi Söyegov, On Cınar İlkinci Türkmen Dilcileri ve Edebiyatçıları Hakkında Oçerkler, Aşkabat 1993.
- 9- Rahim Esenov, Sırlı Toslamaların Fedaları, Aşkabat 1995.
- 10- Beğali Kasımov, XX Asrın Başlarında Türkistan'daki Ceditçilik (Tazelikçi) Akımın Esasi Ayratınlıkları (Özellikleri), Avrasya Etüdleri Dergisi, 1995 Sayı:3 Sayfa: 88-97.

Türkmen Ceditçi Yazarlar

- 11- Muratgeldi Söyegov, Alimlere Uyursan Açılar Gözün, Türkmen Dili hem Edebiyatı Dergisi 1995 Sayı: 2 Sayfa: 41-43.
- 12- Muratgeldi Söyegov, Alimlere Uyursan Açılar Gözün , Türkmen Dili hem Edebiyatı Dergisi, 1995 Sayı: 5 Sayfa: 50-52.
- 14- Ahmet Kanlıdere, Türkistan'daki Yenileşme Hareketi'nin Yol Açıcılarından Damolla Mir Şeref ve Damolla İkrâm Efendi, Türkistan Dergisi 1998 Sayı:2 Sayfa: 16.
- 15- Ayna M. Söyegova, Edebiyatın Ösüş Tarihinde Ceditçilik Devri Hakkında, Türkmenistan'da İlim ve Tehnika, Akademik Dergi, 1999, Sayı: 3 Sayfa: 16-19.
- 16- Ayna M. Söyegova, Ceditçiler ve Kadimciler: Fikirlerin Çaprazlığı, Türkmenistan'da İlim ve Tehnika, Akademik Dergi, 2000, Sayı: 4 Sayfa: 30-34.
- 17- Müratgeldi Söyegov, Türkmenistan'ın Enver Paşa'sı ve Fuat Köprülü'sü, Abdülhekim Kulmuhammedov, Türk Edebiyatı Dergisi, 2008 Sayı: 411 Ocak Sayfa: 55-57.

I. Kümüşali Börüoğlu
(1930'lu yılların başına ait
fotografdan yapılan resim)

III. Şemseddin
İmameddinoğlu Kerimî
(Mayıs 1930'da çekilen
fotoğraftan alıntı)

